

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ พุทธวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความรู้ เพราะเป็นศาสนาที่เกิดจากพระอัจฉริยภาพของพุทธองค์เอง พระองค์ให้เสรีภาพในการพิจารณา ให้ใช้ปัญญาเหนือศรัทธา เป็นศาสนาแห่งการศึกษาและการแสวงหาความจริง ไม่สอนให้หลงเชื่อ โดยไม่ไตร่ตรอง เช่น หลักกาลามสูตร พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งอิสรภาพและเสรีภาพ พุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้ผู้คนศรัทธาหรือเชื่อ แต่ท้าทายให้เข้ามาเรียนรู้และพิสูจน์หลักธรรม ด้วยตนเอง พระสงฆ์หรือพุทธสาวกมีหน้าที่เพียงอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้คนที่สนใจฟัง เท่านั้น ใครไม่สนใจฟังก็ไม่เคยใช้กฎหมายบังคับให้นับถือ ด้วยผลแห่งการพิสูจน์ทำให้ พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับจากวิญญูชนไปทั่วโลก ทั้งจุดมุ่งหมายเป็นอิสระจากกิเลสตัณหา และมาสายสิ่งสมมุติทั้งปวง มุ่งสอนให้พ้นทุกข์ทั้งปวง เป้าหมายสูงสุดคือ พระนิพพาน การพ้น จากมวลทุกข์ทั้งปวง ด้วยพุทธวิธีการบริหารที่เป็นระบบและพุทธวิธีการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน อันประเสริฐจึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองตราบถึงปัจจุบัน

สังเขปสูงสุดในพระพุทธศาสนา ที่พึงอันประเสริฐของพระพุทธศาสนาเรียกว่า พระรัตนตรัย อันประกอบด้วย พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ โดย "พระพุทธเจ้า" ทรงตรัสรู้ "พระธรรม" แล้วทรงสั่งสอนให้พระภิกษุได้รู้ธรรม จนหลุดพ้นตามในที่สุด ทรงจัดตั้งชุมชนของ พระภิกษุให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ด้วยการบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นกติกาในการอยู่ร่วมกัน ระหว่างศึกษาพระธรรมและฝึกฝนตนเองให้หลุดพ้น เรียกว่า "พระสงฆ์" แล้วทรงมอบหมายให้ พระสงฆ์ทั้งหลายเผยแผ่พระธรรมคำสอนให้แพร่ไปทั่วไป เพื่อประโยชน์สุขของสัตว์โลกทั้งปวง

๕.๑.๒ บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาพหัชชาภรณ์

๑. บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชาพหัชชาภรณ์ โดยวิธีการสอนของ ท่านเป็นผู้ที่สามารถแสดงธรรมให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย ๆ และมีวิธีในการเผยแผ่ธรรมให้เข้าถึง พุทธศาสนิกชนได้อย่างมาก ด้วยวิธีการนำสื่อที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในการเผยแผ่ และสามารถเป็น รูปแบบเป็นแบบอย่างง่าย ๆ สำหรับผู้ที่ปรารถนาช่วยเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ไม่ว่าจะเป็นการผลิตเทพธรรมะ ซีดีธรรมะ และวารสารธรรมเป็นต้น นักเผยแผ่สามารถนำไปเป็นแบบอย่างได้ และเหมาะสมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน

๒. บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชพัชรการณ์ โดยหลักวิธีการบริหารงานเป็นแบบอย่างสำหรับผู้นำ มีบทบาทที่สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและสามารถทำหน้าที่ได้ถูกต้องเหมาะสม ท่านเป็นเจ้าคณะจังหวัดที่ดี สามารถบริหารคณะสงฆ์ได้ดี ในบทบาทเจ้าอาวาสท่านได้สร้างวัดจากวัดเก่าแก่โบราณให้เป็นวัดรุ่งเรืองเป็นแหล่งเรียนรู้พระหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีเป็นแบบอย่างแก่วัดต่างๆ ท่านได้สร้างวัดจัดภูมิทัศน์ของวัดให้เป็นวัดที่สวยงามทำให้พุทธศาสนิกชนอยากเข้าวัดและสนใจธรรมะ เพราะเป็นวัดพัฒนาดีเด่น สามารถเป็นแบบอย่างแก่วัดอื่นๆ ได้เป็นอย่างดี บทบาทประธานศูนย์ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ท่านมีโครงการที่มีระเบียบแบบแผนการปฏิบัติงานที่ง่าย ๆ ซึ่งนักเผยแผ่ทั่วไป สามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการทำโครงการต่างๆ ได้ ท่านได้ตั้งปณิธานส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุและสามเณร อันมองเห็นประโยชน์ที่สำคัญของพระภิกษุและสามเณร อันจะเป็นกำลังสำคัญในอนาคตข้างหน้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการฝากพระพุทธศาสนาไว้ให้กับคนรุ่นใหม่

๕.๑.๓ ความเหมือนความแตกต่างรูปแบบการเผยแผ่พุทธกาลกับปัจจุบัน

จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า จึงมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง การประกาศพระพุทธศาสนาจึงยึดหลักประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการสื่อสารธรรม ในพระพุทธศาสนา โดยเป็นหลักและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าสาวก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ โดยหลักการก็คือ ให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ

- ๑) ภูมิคุ้มกันมิถิตประโยชน์ ประโยชน์ชาตินี้
- ๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์ ประโยชน์ชาติหน้า
- ๓) ปรมัตถประโยชน์ ประโยชน์อย่างยิ่ง^๑

พระพุทธเจ้าทรงดำเนียงถึง เพราะจำนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยต้องมีเนื้อหา หรือเรื่องที่สอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกอย่าง พระราชวรมนี ได้แยกออกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้^๒

^๑ พ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๕๖/๕๖๕.

^๒ พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคในการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖ – ๓๐.

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิปัญญาธรรมเทศนา) หมายถึง ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้น ๆ สิ่งใดที่ควรรู้แล้ว แต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่รู้และจำเป็นเท่านั้น ดังตัวอย่างเช่น..... พระผู้มีภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพาวน (ป่าประดู่ลาย) ใกล้เมืองโกสัมพี ครั้งนั้น ทรงถือใบประดู่ลายเพียงเล็กน้อยไว้ในพระหัตถ์แล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายไว้ในพระหัตถ์กับใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นไม้ อย่างไหนจะมากกว่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลายไว้ในพระหัตถ์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนที่อยู่บนต้นไม้มีมากนัก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องนี้ ฉันใดเรื่องที่ทรงรู้นั้นมีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ที่ทรงบอก และทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีเพียงเล็กน้อยเหมือนใบไม้ในพระหัตถ์^๓ ทั้งนี้ ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะบอกว่า ส่วนใดที่ไม่มีประโยชน์แก่พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปตามที่เป้าหมายคล้ายกำหนด เพื่อความรู้ยิ่ง และนิพพาน ก็จะไม่บอก ส่วนไหนที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นไปเพื่อตรัสรู้และนิพพาน เช่น เรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ พระองค์ก็จะตรัสบอก พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์มาากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วก็ไม่เห็น

๒. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังตรองแล้วแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้ เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธัมมเทศนา) พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วไม่เห็นและไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องตรองคิดก็เห็นได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ พระองค์ทรงตรัสภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุทั้งหลายจะพึงจับชายสังฆาฏีของเราติดตามรอยเท้าติดตามไปข้างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมในอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้น ก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็น่าไกลภิกษุนั้น นั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม ชื่อว่าไม่เห็นเรา ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภ ไม่กำหนดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่พยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติ มีความรู้สึกตัว มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราอยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม แม้เห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา^๔

^๓ ส.ล. (ไทย) ๑๙/๕๔๗/๑๗๑๒.

^๔ ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๒/๔๖๕.

๓. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครรรย สามารถยังผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน (สปปาฏิหาริย์มมเทศนา) ในข้อนี้มีเรื่องที่พอนำมาพิจารณาหลายเรื่อง ขอนำมากล่าวเพียงเล็กน้อย ดังนี้ บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสน์ ปาฏิหาริย์ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุดข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนถึงกระทั่งบัดนี้ก็ด้วยอานุภาพของอนุศาสน์ปาฏิหาริย์นั่นเอง ในสังครวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓ แก่สังคารพราหมณ์ ให้พราหมณ์พิจารณาว่าอย่างไร ไหนดีกว่า ประณีตกว่า พราหมณ์กราบทูลว่า อิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ไม่ประณีต ผู้ใดทำก็เป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้นั้น และปราฏแก่ตน (สังครวพราหมณ์) เหมือนภาพลวง (มายาสหยมรูป วีย ขายติ) ส่วนอนุศาสน์ปาฏิหาริย์เป็นของประณีต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว^๕

หลักการการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ได้ตรัสองค์แห่งธรรมอีกไว้ว่า “อานนทการแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟัง” มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่ผู้อื่น ฟังตั้งธรรม ๕ อย่างไว้ในใจ” คือ

เราจักกล่าวไปตามลำดับ

เราจักกล่าวยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ

เราจักแสดงด้วยอาศัยความเมตตา

เราจักแสดงโดยไม่เห็นแก่อาภิส

เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและคนอื่น^๖

เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า

สมเด็จพระสัมมาสัมพระพุทธเจ้า ทรงเป็นแบบอย่างของผู้ที่มีเทคนิควิธีการสอนหลากหลายทรงสอนแบบทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม หรือจากง่ายไปหายาก ธรรมะเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะธรรมะชั้นสูง เพราะพระองค์ทรงใช้เทคนิควิธีดังต่อไปนี้

๑. การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบทรงยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบ ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจนดังเช่น เรื่องพราหมณ์ทะเลาะกัน

^๕ อัง.ติก (ไทย) ๒๐/๒๑๔/๕๐๐

^๖ อัง. ปญจก (ไทย) ๒๒ / ๑๕๙ / ๒๖๓.

ยึดความเห็นของตนเท่านั้นว่าถูก พระพุทธองค์ทรงทราบแล้วจึงตรัสว่า ผู้ที่รู้เห็นอะไรแจ่มเดียว ไม่แคล้วที่จะทะเลาะกัน ดูคนตาบอดคลำช้าง แล้วเล่าเรื่องคนตาบอด ๙ คนให้ฟัง เป็นต้น

๒. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ทำให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น เช่น ตรัสสอนราหุลว่า ราหุลเห็นน้ำที่เราเหลือไว้ในภาชนะหนึ่งหนึ่งไหม ? ราหุล ตอบว่า เห็นพระเจ้าข้า ตรัสต่อไปว่า ดูก่อนราหุล คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ มีคุณความดีเหลือน้อย ดูน้ำในภาชนะนี้แหละ ตรัสแล้วทรงเทน้ำที่เหลือหนึ่งหนึ่งทิ้ง เป็นต้น

๓. การใช้อุปกรรมหรือสื่อการสอน พระองค์ทรงใช้สื่อทุกอย่างที่อยู่ใกล้ตัวมาสอนเช่น ขณะที่เดินไปในป่าแห่งหนึ่ง มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ตามเสด็จ พระองค์ทรงหยิบใบขึ้นมากำหนึ่งแล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เห็นใบไม้ในมือตกคตไหม เห็นพระเจ้าข้า พระสงฆ์ตอบพร้อมกัน นี่คือการใช้สื่อใกล้ตัวในการสอน

๔. การทำเป็นตัวอย่าง เฉพาะในทางจริยธรรม คือ การทำเป็นตัวอย่าง เช่น ทรงพยาบาลภิกษุไข้ และตรัสหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีบิดามารดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปัฏฐากเรา ขอให้ผู้นั้นพยาบาลภิกษุผู้อาพาธเถิด”^๓

๕. การเล่นภาษา เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการเล่นแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน เมื่อผู้ใดทูลถามเป็นร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นร้อยกรอง ไปทันที ทำนองกลอนสด บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความ โดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางที่ไม่ดี พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดให้ความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย บางครั้งผู้มาเฝ้า บริภาษพระองค์ ด้วยคำพูดต่าง ๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องดีงาม เช่นกรณีของเวรัญชพรหมณ์และสีหเสนาบดีผู้รับแผนมาจากนิครนถ์นาฏบุตร

๖. อุปายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล การเลือกคนเป็นอุปายสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเริ่มแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายที่ได้ผลดีอย่างยิ่ง ในการสั่งสอนแสดงธรรมก็เช่นเดียวกัน ทรงมักเริ่มต้นด้วยบุคคลที่เป็นพระมหากษัตริย์หรือประมุขของประเทศ อีกทั้งผู้นำของลัทธิต่าง ๆ ทำให้การประกาศพระพุทธศาสนาของพระองค์นั้นได้ประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งและรวดเร็ว อีกทั้งเป็นการยืนยันพระ

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๕ / ๓๖๕ / ๒๔๐.

ปรัชญาสามารถของพระองค์นั้นได้ประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งและรวดเร็ว อีกทั้งเป็นการยืนยันปรีชาสามารถของพระองค์เป็นอย่างดีด้วย

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส วิธีสอนนี้เช่น ผู้เรียนไม่พร้อม ยังไม่เกิดปรีชาแห่งอินทรีย์หรือญาณ ผู้สอนต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะและโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปดังตัวอย่างเช่น ในระยะเริ่มแรกประกาศพระพุทธศาสนา ณ วันมาฆปุรณมี หลังตรัสรู้ ๓ เดือน เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นการใช้จังหวะและโอกาสให้เกิดประโยชน์

๘. ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดต้นเหมา มาจะ ทิฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญสุด แต่จะใช้วิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะรู้สึกว่าเป็น บ้างคราวเมื่อสมควรก็ยอมรับให้ผู้เรียนรู้สึกว่าเขาเก่ง บ้างคราวสมควรชมก็ชม โอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลดปล่อยก็ปลดปล่อย จังหวะ ดังพระดำรัสว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง”^๔

๙. ลงโทษและการให้รางวัล การลงโทษในที่นี้ คือ การลงโทษตนเองซึ่งมีทั้งทางธรรมและทางวินัยอยู่แล้ว มีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว การให้รางวัลคือ การแสดงธรรม ไม่กระทบกระทั่ง ไม่รุกรานใคร เป็นต้น

๑๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั้งต่างคราว ย่อมมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปไม่มีที่สิ้นสุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมต้องอาศัยปฏิกิริยา คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักการ วิธีการ และเทคนิควิธีการต่าง ๆ มาใช้ให้เหมาะสมเป็นเรื่องเฉพาะคราวไป

๕.๒ รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาลกับของพระราชพัชรการณ หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ในยุคก่อนจะบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้วิธีท่องจำ (มุขปาฐะ) โดยใช้วิธีการแบ่งให้สงฆ์หลาย ๆ กลุ่มรับผิดชอบท่องจำในแต่ละเล่ม เป็นเครื่องมือช่วยในการรักษาความถูกต้องของหลักคำสอน จนได้มีการบันทึกพระธรรมและพระวินัยเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นภาษาบาลี รักษาไว้ในคัมภีร์เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็น ๓ หมวดหลัก ได้แก่ วินัยปิฎก ว่าด้วยวินัยหรือศีลของภิกษุ ภิกษุณี สุตตันตปิฎก ว่าด้วย

^๔ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๔๗.

พระธรรมทั่วไป และเรื่องราวต่าง ๆ อภิธรรมปิฎก ว่าด้วยธรรมะที่เป็นปรมาัตถ์ธรรม หรือธรรมะที่แสดงถึงสภาวะล้วน ๆ ไม่มีการสมมุติ

ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา ผู้สืบทอดในทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พุทธบริษัท ๔ อันหมายถึง พุทธศาสนิกชน พุทธมามกะ พุทธสาวก อันเป็นกลุ่มผู้ร่วมกันนับถือ ร่วมกันศึกษา และร่วมกันรักษาพุทธศาสนาไว้ ผู้นับถือศาสนาพุทธที่ได้บวชเพื่อศึกษา ปฏิบัติตามคำสอน (ธรรม) และคำสั่ง (วินัย) และมีหน้าที่เผยแผ่พระธรรมของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระภิกษุสงฆ์ ในกรณีที่เป็นเพศชาย และ พระภิกษุณีสงฆ์ ในกรณีที่เป็นเพศหญิง สำหรับผู้บวชที่ตั้งแต่อายุยังไม่ถึงเกณฑ์ ๒๐ ปี จะเรียกว่าเป็น สามเณร สำหรับเด็กชาย และ สามเณรีและสิกขมานา (สามเณรีที่ต้องไม่ผิดศีล ๖ ข้อตลอด ๒ ปี) สำหรับเด็กหญิง ลักษณะการบวชสำหรับภิกษุหรือภิกษุณี จะเรียกเป็นการอุปสมบท สำหรับสามเณรหรือสามเณรีและสิกขมานา จะเรียกเป็นการ บรรพชา ส่วนผู้นับถือที่ไม่ได้บวชจะเรียกว่า "สมรวาส" หรืออุบาสก ในกรณีที่เป็นเพศชาย และอุบาสิกา ในกรณีที่เป็นเพศหญิง

๕.๒.๑ ความเหมือนของรูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชพัชรการณ

พระราชพัชรการณ ท่านได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วมีเลื่อมใสอย่างแรงกล้า ตั้งจิตอุทิศตนถวายชีวิตเพื่อเป็นพุทธบูชาว่า จะขอบวชในพระพุทธศาสนาตราบชีวิตนี้จะหาไม่ หลังจากที่ได้ศึกษาปริยัติและปฏิบัติแล้วเห็นว่าหลักธรรมคำสอนนี้เป็นประโยชน์อย่างมาก ที่จะนำมาอบรมสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ได้ ท่านจึงได้นำหลักธรรมคำสอนต่างๆ ในพระพุทธศาสนาทำการเผยแผ่แด่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยเริ่มต้นจากการสร้างวัดให้เป็นวัดที่เป็นศูนย์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา จัดทำโครงการต่างๆ ให้พุทธศาสนิกชนกลุ่มต่าง ทั้งพระภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา ข้าราชการ นักเรียน นักศึกษา พร้อมด้วยประชาชนทั่วไป เข้ามาศึกษาประพฤติปฏิบัติธรรมกรรมฐาน ด้วยโครงการที่พระราชพัชรการณได้จัดทำขึ้นทำให้ภิกษุสามเณรอุบาสกอุบาสิกา ได้ศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาและฝึกอบรมการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน และเป็นแบบอย่างให้วัดอื่นได้นำไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยปณิธานที่มุ่งมั่น ได้เริ่มการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการแสดงธรรมแก่ พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปและได้ชักชวนประชาชนทุกหมู่เหล่าร่วมปฏิบัติธรรมกรรมฐาน จนมีประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธา และเข้าวัดฟังธรรมมาร่วมปฏิบัติธรรมที่วัดเป็นจำนวนมาก

วัตถุประสงค์การเผยแพร่พระราชพัชรารมณ์ ได้นำพุทธโอวาทเป็นจุดมุ่งหมายในการสอน คือ

๑. สัพพปาปสฺสอกรรม สอนให้งดเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง
๒. กุสฺสสฺสสฺสอุปสมปทา สอนให้ทำความดี
๓. สจฺจิตฺตปริโยทปนํ ทำจิตใจให้หมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง

ตั้งแต่เริ่มการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระราชพัชรารมณ์จากอดีตสู่ปัจจุบัน ท่านเป็นผู้หนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้น จากโครงการวัดร้างสู่วัดรุ่ง สร้างศูนย์ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด และสร้างถาวรวัตถุภายในวัดมากมาย ชักชวนโยมบริจาคให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา

๕.๒.๒ ความแตกต่างของรูปแบบการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระราชพัชรารมณ์ การเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระราชพัชรารมณ์ ในข้อแตกต่างกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ ในหลักธรรมไม่มีข้อแตกต่าง เพราะพระราชพัชรารมณ์ ท่านได้ศึกษาหลักธรรมจากคัมภีร์ ที่จะแตกต่างก็เป็นรูปแบบการสื่อสารที่ปรับประยุกต์ให้ทันสมัยเหมาะสมกับสังคมยุคปัจจุบัน เช่น เทปธรรมะ, ซีดีธรรมะเป็นต้นและรูปแบบการเชิญชวนญาติโยมเข้าร่วมโครงการอบรมปฏิบัติธรรม มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ ที่แตกต่างจากในอดีต การแนะนำสั่งสอนของพระราชพัชรารมณ์ ท่านมีคำแนะนำที่เป็นคำคมสั้นกะทัดรัด ได้ใจความสามารถจำได้ง่ายและนำไปปฏิบัติได้ง่ายๆ

ประโยชน์และความสำคัญของสื่อ

๑. ช่วยให้นักเรียนเกิดประสบการณ์ตรง เกิดการเรียนรู้ที่ถาวร
๒. กระตุ้นให้เด็กสนใจและเข้าใจเรื่องนั้น ๆ ได้แจ่มแจ้ง
๓. ทำให้นักเรียนเกิดการเรียนรู้ได้เร็ว
๔. เราให้นักเรียนสนใจในบทเรียน อยากเรียนและเรียนอย่างสนุก
๕. เพิ่มประสบการณ์ให้แก่นักเรียน
๖. ทำให้บทเรียนที่ยากกลับง่ายขึ้น
๗. สร้างบรรยากาศการเรียนการสอนในห้องเรียนให้เอื้อต่อการเรียนรู้
๘. ทำให้นักเรียนประสบความสำเร็จในการเรียนการสอน

๕.๓ รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสังคมไทยในปัจจุบัน

รูปแบบวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เหมาะสมกับสังคมไทยปัจจุบัน พระพุทธศาสนา หรือ ศาสนาพุทธ เป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา มีพระธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้เป็นหลักคำสอนสำคัญ มีพุทธบริษัทเป็นผู้นับถือศาสนาและศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระศาสดา ทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยผลแห่งการกระทำของตน กล่าวคือ พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์บันดาลชีวิตของตนเองด้วยผลแห่งการกระทำของตน มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกร่าง คือ ให้พึ่งตนเอง เพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลก ด้วยวิธีการสร้าง "ปัญญา" ในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง วัตถุประสงค์สูงสุดของศาสนา คือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ปัจจุบันศาสนาพุทธได้เผยแผ่ไปทั่วโลก โดยมีจำนวนผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ทั้งในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในประเทศไทย ปัจจุบันพระพุทธศาสนาได้มีผู้นับถือกระจายไปทั่วโลก หากนับจำนวนรวมกันแล้วอาจมากกว่าห้าล้านคน

จุดมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า จึงมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง การประกาศพระพุทธศาสนาจึงยึดหลักประโยชน์ของมหาชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นหลักการสำคัญของการสืบทอดในพระพุทธศาสนา โดยเป็นหลักและนโยบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเหล่าสาวก ทั้งนี้เพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ โดยหลักการก็คือ ให้เกิดประโยชน์สุขตามพุทธประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑) ภูมิฐานมิกัตถประโยชน์	ประโยชน์ชาตินี้
๒) สัมปรายิกัตถประโยชน์	ประโยชน์ชาติหน้า
๓) ปรมัตถประโยชน์	ประโยชน์อย่างยิ่ง ^๙

พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึง เพราะจำนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยต้องมีเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน มีตัวผู้เรียนหรือผู้ฟัง และวิธีการสอนครบถ้วนทุกอย่าง พระราชวรมณี ได้แยกออกเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้^{๑๐}

^๙ พ.จ. (ไทย) ๓๐/๓๕๖/๕๖๕.

^{๑๐} พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคในการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๖ – ๓๐.

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิปัญญาธรรมชาติ)

หมายถึง ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นสำหรับสาวกนั้น ๆ สิ่งใดที่ควรรู้แล้ว แต่เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับการสอน ก็จะไม่สอนสิ่งนั้น ทรงสอนให้รู้แจ้งเห็นจริงเฉพาะเท่าที่รู้และจำเป็นเท่านั้น ดังตัวอย่างเช่น

..... พระผู้มีภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สีสพาวน (ป่าประดู่ลาย) ใกล้เมืองโกสัมพี ครั้นนั้น ทรงถือใบประดู่ลายเพียงเล็กน้อยไว้ในพระหัตถ์แล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายไว้ในพระหัตถ์กับใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นไม้ อย่างไหนจะมากกว่า ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ใบประดู่ลายไว้ในพระหัตถ์มีเพียงเล็กน้อย ส่วนที่อยู่บนต้นไม้มีมากนัก พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องนี้ ฉันใดเรื่องที่ทรงรู้นั้นมีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ที่ทรงบอก และทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีเพียงเล็กน้อยเหมือนใบไม้ในพระหัตถ์^{๑๑}

ทั้งนี้ ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธประสงค์ที่จะบอกว่า ส่วนใดที่ไม่มีประโยชน์แก่พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปตามที่เป้าหมายคลายกำหนด เพื่อความรู้ยิ่ง และนิพพาน ก็จะไม่บอก ส่วนไหนที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นไปเพื่อตรัสรู้และนิพพาน เช่น เรื่องทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ พระองค์ก็จะตรัสบอกพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์มาากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วก็ไม่เห็น

๒. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังตรองแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้ เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธัมมเทศนา)

พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ยากเกินไปจนถึงกับตรงตามแล้วไม่เห็นและไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องตรึกตรองขบคิดก็เห็นได้ พุทธวิธีในการสอนจึงอยู่ท่ามกลางระหว่างความยากเกินไปกับความง่ายเกินไป ส่วนใหญ่ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้ พระองค์ทรงตรัสภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลาย แม้ว่าภิกษุทั้งหลายจะพึงจับชายสังฆาฏิของเราติดตามรอยเท้า ติดตามไปข้างหลัง แต่ภิกษุนั้นมีความละโมภ กำหนดยินดียอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตพยาบาท คิดประทุษร้าย หลงลืมสติไม่รู้ตัว มีจิตไม่ตั้งมั่น กระสับกระส่าย ไม่สำรวมในอินทรีย์ แท้จริงแล้วภิกษุนั้น ก็ยังชื่อว่าอยู่ห่างไกลเรา เราก็ห่างไกลภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นยังไม่เห็นธรรม เมื่อไม่เห็นธรรม ชื่อว่าไม่เห็นเรา

^{๑๑} ส.ส. (ไทย) ๑๙/๕๔๗/๑๗๑๒.

ภิกษุทั้งหลาย แม้ถ้าภิกษุอยู่ไกลถึง ๑๐๐ โยชน์ แต่ภิกษุนั้นไม่มีความละโมภ ไม่กำหนดยินดีอย่างแรงกล้าในกาม มีจิตไม่พยาบาท ไม่คิดประทุษร้าย มีสติ มีความรู้สึกตัว มีจิตตั้งมั่นแน่วแน่ สำรวมอินทรีย์ แท้จริงแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่าอยู่ใกล้เรา เราอยู่ใกล้ภิกษุนั้น นั่นเป็นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้นเห็นธรรม แม้เห็นธรรม ชื่อว่าเห็นเรา^{๑๒}

๓. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตามได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน (สปปาฏิหาริย์อัมมเทศนา)

ในข้อนี้มีเรื่องที่พอนำมาการพิจารณาหลายเรื่อง ขอนำมากล่าวเพียงเล็กน้อย ดังนี้
บรรดาปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ นั้น พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญอนุศาสนี ปาฏิหาริย์ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุดข้อนี้เป็นความจริงอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนาที่ดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนถึงกระทั่งบัดนี้ด้วยอานุภาพของอนุศาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง

ในสังคารวสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๓ แก่สังคารพราหมณ์ ให้พราหมณ์พิจารณาว่าอย่างไร ไหนดีกว่า ประณตกว่า พราหมณ์กราบทูลว่า อิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนา ปาฏิหาริย์ไม่ประณีต ผู้ใดทำก็เป็นเรื่องเฉพาะตัวของผู้นั้น และปรากฏแก่ตน (สังคารพราหมณ์) เหมือนภาพลวง (มายาสหยมรูป รีย ขายติ) ส่วนอนุศาสนีปาฏิหาริย์เป็นของประณีต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว^{๑๓}

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงเน้นปาฏิหาริย์ทางคำสอน คือ พุทธสนให้ผู้ฟังไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลตามที่ทรงสอนก็เหมือนอัครรย์? นั่นแหละคือยอดปาฏิหาริย์และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ไม่เพียงเฉพาะตนเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก

ในมหาปริณิพพานสูตร เมื่อพระพุทธองค์จวนปรินิพพาน ทอดพระเนตรเห็นมหาชนนำเครื่องสักการะเป็นจำนวนมากบูชาพระองค์จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า การทำการบูชาอย่างนั้นไม่ใช่บูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แต่ผู้ใดจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกาก็ตาม ปฏิบัติธรรมสมควร ปฏิบัติชอบผู้นั้นแหละชื่อว่าการบูชาพระองค์ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง^{๑๔}

ผู้วิจยมองว่า พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่บุคคล เพราะตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้ และเป็นผู้อยู่ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเองตามหลักการและวิธีการที่พระองค์

^{๑๒} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙๒/๔๖๕.

^{๑๓} อจ.ติก (ไทย) ๒๐/๒๑๔/๕๐๐

^{๑๔} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๖๑/๑๒๖.

ทรงค้นพบ เพราะว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพทางปัญญา เมื่อได้ฟังการแนะนำแล้ว ก็จะสามารถพัฒนาจิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลายขึ้นอยู่กับประเภทและศักยภาพของแต่ละบุคคล

๕.๔ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาจะเห็นได้ว่า บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระราชพัชรภรณ์ มีความสำคัญเป็นอย่างมากและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงชั่วนาน การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นมีความจำเป็นที่จะต้องทำหลายๆ ด้าน การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นต้องทำในเชิงรุก เพื่อให้ทันสมัยเข้ากับสังคมยุคโลกาวิวัฒน์ ดังนั้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจะต้องเปลี่ยนแปลงให้ทันตามกาลเวลาและยุคสมัยเช่นกัน

ปัญหาและอุปสรรค

สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการสำรวจ คือ ผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องมีข้อมูลมากมาย ผลงานและบทบาทของพระราชพัชรภรณ์ มีมากมายและมีความเป็นมาที่ยาวนาน ข้อมูลมากลำบากในการเรียบเรียงและปัญหาอีกอย่าง หนังสือ, เอกสารวารธรรม, วารสารธรรมที่หลงพอใช้ในการเผยแผ่ธรรมบางฉบับหมดและสูญหายไป ทำให้ข้อมูลบางส่วนยากในการรวบรวม อีกประการหนึ่ง การไม่ร่วมมือเท่าที่ควรของผู้ถูกสัมภาษณ์ บางครั้งข้อมูลที่ได้ไม่ตรงกับความเป็นจริง หรือไม่ใส่ใจที่จะให้ข้อมูลในคำถาม แต่นั่นไม่ใช่ปัญหาในทุกกรณี ซึ่งกลุ่มตัวอย่างเหล่านี้ พบน้อยมาก ส่วนในเรื่องอื่นๆ ก็ไม่มีปัญหาอะไร ส่วนทางด้านค่าใช้จ่ายในการทำวิจัยในครั้งนี้ก็ไม่มีปัญหาใด ๆ เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากท่านผู้มีอุปการคุณหลายท่าน แม้แต่การเก็บข้อมูลก็ได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลหลายท่าน

ข้อเสนอแนะหรือการเขียนครั้งต่อไป

๑. ผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมหรือเป็นแนวทางในการศึกษาการเผยแผ่ธรรมของพระภิกษุรูปอื่นๆ ได้
๒. ผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเรื่อง รูปแบบการบริหารงานของพระราชพัชรภรณ์ เจ้าคณะจังหวัดเพชรบูรณ์

๓. ผู้ที่สนใจศึกษาวิจัยสามารถนำความรู้การวิจัยไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
เรื่อง หลักการปกครองคณะสงฆ์ กรณีศึกษา การปกครองของพระราชาคณะเจ้าคณะ
จังหวัดเพชรบูรณ์